

# บทที่ 1

## พัฒนาการของการศึกษา

### การศึกษาสมัยโบราณ (Primitive Educations)

ความเจริญก้าวหน้าของมนุษยชาติ จากความเป็นอยู่ที่คล้ายคลึงกับสัตว์ชนิดอื่น ในยุคแรกที่มนุษยชาติเริ่มมีขึ้นมาในโลกนี้ เมื่อประมาณหนึ่งล้านปีมาแล้วนั้น กว่าจะพัฒนามาจนกระทั่งมีอารยธรรมดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เป็นผลของ "การศึกษา" โดยแท้ เพราะ "การศึกษา" ช่วยให้มีการสืบทอดแบบอย่างของคนรุ่นก่อน และช่วยพัฒนาแบบอย่างดังกล่าวให้เจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป มนุษย์เรียนรู้จากพ่อแม่ ผู้ใหญ่ในหมู่คณะ และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ทั้งโดยบังเอิญและโดยตั้งใจสอนตั้งใจเรียนรู้กัน การศึกษาช่วยให้มนุษย์รู้จักปรับตัวเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม และช่วยให้มนุษย์รู้จักปรับสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับตัวเองด้วย ในที่สุดมนุษย์ก็สามารถควบคุมสิ่งแวดล้อมได้มากขึ้นตามลำดับอย่างในปัจจุบันนี้ ความเจริญของมนุษย์อาศัยพัฒนาการของเครื่องมือสื่อสาร การขนส่ง และการคมนาคมอย่างอื่น มนุษย์เรียนรู้วิธีทำความคิดให้กลายเป็นความจริง เพื่อช่วยให้การดำรงชีวิตของตนดีขึ้น ซึ่งเป็นพัฒนาการแบบสร้างสรรค์ ดังจะเห็นได้จากพัฒนาการในด้านศีลธรรม วรรณกรรม และศาสนา ซึ่งพัฒนามาจากวัฒนธรรมสมัยโบราณ การสืบทอดวัฒนธรรมดังกล่าวซึ่งเป็นกระบวนการที่เรียกว่า "การศึกษา" นั้น เริ่มด้วยภาษาพูด แล้วตามด้วยภาษาเขียน และอาศัยการขนส่ง และการคมนาคมอย่างอื่น แพร่หลายขยายวัฒนธรรมนั้น ๆ กว้างไกลออกไปยังส่วนต่าง ๆ ของโลก กระบวนการใช้ความคิดและแสวงหาสิ่งใหม่ ๆ ของมนุษย์ก้าวหน้าไปไม่มีที่สิ้นสุด การศึกษาก็พลอยก้าวหน้าตามไปด้วยเช่นเดียวกัน เติบโตการศึกษาเป็นเพียงกระบวนการสืบทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นก่อน ไปยังคนรุ่นใหม่เท่านั้น ครั้นต่อมา กระบวนการนี้พัฒนาเจริญยิ่งขึ้น ทั้งในรูปแบบวิธีการและองค์การจัดการศึกษา การศึกษาเริ่มขึ้นพร้อม ๆ กับการปฏิสนธิของชีวิตมนุษย์ครั้งแรกในโลก เมื่อประมาณล้านปีมาแล้ว มนุษย์ได้มีการพัฒนาการศึกษาขึ้นเรื่อย ๆ ตามลำดับ แรกทีเดียวกระบวนการศึกษาของมนุษย์มีรูปแบบง่าย ๆ มีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อการดำรงชีวิตอยู่รอดปลอดภัย และช่วยดำรงหมู่คณะ ได้ให้มั่นคงไม่แตกแยก ทะเลาะเบาะแว้งกันเท่านั้น สิ่งที่น่ามาสอนส่วนใหญ่จึงเกี่ยวกับความรู้ที่จะแสวงหา

และใช้ปัจจัยสี่ คือ อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และการต่อสู้ การศึกษายุคโบราณจึงเกี่ยวกับความเป็นอยู่ ณ ขณะนั้น โดยสืบทอดวิธีการในอดีตมาใช้ และพัฒนาให้ดีขึ้นทีละน้อย ผู้ให้การศึกษามักโบราณส่วนใหญ่ได้แก่พ่อแม่ หรือครูญาติ ผู้หญิงสอนผู้หญิง ผู้ชายสอนผู้ชาย (ภิญโญ สาร, 2521 : 31-32)

### การศึกษาในยุคแรกมีอารยธรรม (Early Civilizations)

วัตถุประสงค์ของการศึกษายุคเริ่มมีอารยธรรมสมัยแรกก็คือ ความมั่นคงของสังคม (Social Stability) โดยการรักษานับประเพณีและฝึกอาชีพตามอย่างกันมา และช่วยกันอนุรักษ์สิ่งเหล่านั้นไว้ เพื่อให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคง และมีสันติสุขตลอดไป

มนุษย์ที่มีการศึกษาในยุคนี้คือชาวอัสซีเรีย ชาวอียิปต์ ชาวเปอร์เซีย ชาวจีน ชาวอินเดีย รูปแบบวิธีการศึกษา และทัศนคติในการศึกษาของยุคนี้แตกต่างกันบ้างตามเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ที่น่าสนใจคือ

### การศึกษาของชาวอียิปต์

นักประวัติศาสตร์ถือว่าอียิปต์เป็นชาติที่เจริญอย่างมากในยุคโบราณ ทั้งนี้เพราะปรากฏหลักฐานต่าง ๆ คือ โบราณสถานอันสำคัญของอียิปต์ เช่น พีระมิด (Pyramid) ซึ่งแสดงว่าอียิปต์สมัยนั้นมีวิชาการด้านสถาปัตยกรรมอันยอดเยี่ยม มีความรู้ด้านก่อสร้างเป็นอย่างดี นอกจากความรู้ด้านก่อสร้างแล้ว อียิปต์ยังรู้จักวิธีการเก็บศพให้อยู่ได้นานหลายพันปี รู้จักใช้หนังสือ และมีอักษรเป็นภาษาของตนเอง รู้จักทำหมึกหรือสีสำหรับเขียน โดยใช้ยางไม้ผสมกับน้ำทำให้ข้นแล้วผสมกับเขม่าไฟเคียวจนเป็นหมึก ต่อมาชาวอียิปต์ได้คิดค้นวิธีการทำกระดาษโดยใช้ต้นปาปรัส (Papyrus) และประมุขอารยธรรมของอียิปต์ที่กล่าวไว้ข้างต้นได้เผยแพร่ไปสู่ยุโรปและทั่วโลกในเวลาต่อมา

การเริ่มต้นเขียนหนังสือของอียิปต์นั้นก็คล้ายคลึงกับชาติอื่น ๆ ในสมัยโบราณ กล่าวคือใช้ภาพแทนความหมาย หนังสือของอียิปต์ซึ่งเป็นรูปภาพเรียกว่าอักษรไฮโรกลิฟ ต่อมาใช้รูปภาพเดียวกันนั้นแทนเสียงของคำที่มีความหมาย และมีการดัดแปลงรูปภาพนั้นแทนพยางค์ แล้วนำพยางค์มารวมเป็นคำเช่นคำว่า บี-ลีฟ ในภาษาอังกฤษ (bee-leaf) จะเขียนตัวผึ้งและใบไม้

เป็นตัวอักษรภาพ ซึ่งใช้เขียนหรือแกะสลักเพื่อบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา อักษรไฮโรกลิฟิก มีใช้ตั้งแต่สมัยราชวงศ์แรก ๆ ของอียิปต์ตัวอักษรดังกล่าวได้วิวัฒนาการจนกระทั่งเป็นตัวพยัญชนะ และ ได้ใช้ในการแต่งวรรณคดี วรรณคดีอียิปต์ส่วนใหญ่มักเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา วรรณคดีที่เกี่ยวกับศาสนาได้แก่ บทละครแห่งเมมฟิส และบทเพลงสรรเสริญโอโรสแห่งอิกนาตัน บทละครแห่งเมมฟิสได้เขียนไว้ประมาณ 3,000 ปีก่อนคริสตกาล เป็นบทสนทนาทางธรรม ซึ่งเป็นลัทธิทางศาสนาที่เกี่ยวกับเทพเจ้าพระอาทิตย์ ชาวอียิปต์เคร่งครัดในเรื่องศาสนาเป็นอย่างมาก มีความเชื่อถือในอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งมีความสำคัญต่อวัฒนธรรมในบริเวณลุ่มแม่น้ำไนล์ และ บริเวณอารยธรรมในส่วนอื่น ๆ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

สำหรับสังคมของอียิปต์โบราณ นิยมที่จะมีสามีและภรรยาเพียงคนเดียว ผู้หญิงมีสิทธิเท่าเทียมผู้ชาย พระธิดาของฟาโรห์มีสิทธิสืบสันตติวงศ์ได้เช่นกัน ด้วยเหตุนี้ปรากฏว่าอียิปต์มีราชินี ผู้มีความสามารถขึ้นครองราชย์หลายพระองค์ด้วยกัน

ความจริงทางด้านการศึกษาของอียิปต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านปรัชญาของอียิปต์โบราณส่วนใหญ่เกี่ยวกับศีลธรรมและการเมือง แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาของอียิปต์โบราณคือ ความคิดเกี่ยวกับความเป็นอมตะของโลก ลัทธิที่เป็นเหตุและผลตามธรรมชาติ นักปราชญ์อียิปต์โบราณชื่อเคออปเปอร์ โซเนป มีศักดิ์เป็นพระ ได้เป็นผู้ประพันธ์เรียกร้องให้ชนชั้นสูงเลิกแสดงความไม่ยุติธรรมต่อคนจน เป็นต้น

ความจริงทางด้านวิทยาศาสตร์ ชาวอียิปต์ให้ความสนใจทางด้านดาราศาสตร์และคณิตศาสตร์ นักวิทยาศาสตร์อียิปต์ได้ศึกษาและคำนวณเวลาที่เกิดน้ำท่วมของแม่น้ำไนล์ วางโครงการสร้างปิรามิด คิดคำนวณหาค่าบวกลบและหาร แต่ยังไม่พบวิธีการคูณ รู้จักรบบมาตราสิบ แต่ยังไม่มีการใช้เลขศูนย์ มีเอกสารที่เก่าแก่ที่สุดทางคณิตศาสตร์เรียกว่า อารีเมสพาไปริส มีอายุ 2,000-1,700 ก่อนคริสตกาล ซึ่งเป็นเอกสารที่เป็นที่อ้างอิงในงานเขียนเกี่ยวกับวิชาคณิตศาสตร์ต่อ ๆ มา

ความจริงทางด้านการศึกษา มีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับวิชาสรีรวิทยา และวิธีการเก็บรักษาศพมิให้เน่าเปื่อย แพทย์อียิปต์โบราณได้ทำการค้นคว้าเกี่ยวกับการผ่าตัดกระดูก การศึกษาเกี่ยวกับโลหิต แพทย์ได้พบว่าหัวใจเป็นศูนย์กลางของระบบหมุนเวียนของโลหิต มีการค้นคว้าการรักษาบาดแผล การรักษาโรคตาโดยจักษุของอียิปต์ปรากฏว่ามีชื่อเสียงไปทั่วโลก

อารยธรรมของอียิปต์มีความสำคัญแก่โลกสมัยใหม่มาก ชาวอียิปต์นอกจากจะมีผลงานด้านปรัชญา คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และวรรณคดีแล้ว ยังประสบความสำเร็จทางการชลประทาน วิศวกรรม การทำเครื่องปั้น แก้วและกระดาษ และสิ่งสำคัญที่ชาวอียิปต์ให้แก่อารยธรรมโลก คือ ศาสนา ซึ่งมีหลักศีลธรรมให้แก่บุคคลและสังคม

### การศึกษาของชาวอัสซีเรีย

ชาวอัสซีเรียเป็นพวกที่ตั้งรากฐานอยู่ที่ทุ่งราบเมโสโปเตเมีย ซึ่งอยู่ระหว่างแม่น้ำยูเฟรติสและแม่น้ำไทกริส เป็นที่ราบอันอุดมสมบูรณ์สามารถทำการเพาะปลูกได้ปีละ 2 ครั้ง ชาวอัสซีเรียเป็นพวกนักรบ ชอบทำสงคราม ชนชาติอัสซีเรียได้ติดต่อกับชนชาติสุเมเรียน และได้ถ่ายทอดอารยธรรมต่าง ๆ มาจากชนชาติสุเมเรียน ได้แก่ ศิลปะวัตถุ รูปแกะสลัก หนังสือ และปฏิทิน นอกจากนั้นชาวอัสซีเรียยังได้ติดต่อกับชนชาติฮิตไตต์ และได้แย่งดินแดนฮิตไตต์และกรุงบาบิโลนมาได้ ทำให้อัสซีเรียเป็นประเทศที่มีอำนาจใหญ่โตมากในแถบนั้น กองทัพของอัสซีเรียมีอาวุธที่ทำด้วยเหล็ก ซึ่งในสมัยนั้นยังไม่มีอาวุธเหล็กใช้ในประเทศอื่น อัสซีเรียได้นำวัฒนธรรมของชาติต่าง ๆ มาใช้ มีความรักในศิลปะ รู้จักทำกระเบื้องเคลือบมีลวดลายสีต่าง ๆ รู้จักแกะสลักหินและจากการที่อัสซีเรียยกกองทัพไปตีอียิปต์ ทำให้ศิลปะหัตถกรรมของอียิปต์เผยแพร่เข้ามาในอัสซีเรีย (สิริ เปรมจิตต์, 2500 : 524-525)

ในสมัยพระเจ้าอัสซurbanipal (Assurbanipal) ชนชาติอัสซีเรียมีความรู้หนังสือ มีการเขียนหนังสือลงบนแผ่นดินเหนียว มีการขุดพบก้อนดินเหนียวถึง 22,000 ชิ้น ซึ่งเป็นหลักฐานทำให้ทราบถึงความเจริญทางศาสนาและวรรณคดีของชาวอัสซีเรียในราวคริสต์ศตวรรษที่ 18 ได้มีการขุดพบวัตถุโบราณของพระมหากษัตริย์อัสซีเรีย มีรูปปั้นและศิลาจารึกต่าง ๆ นอกจากนั้นยังค้นพบห้องสมุดสำหรับประชาชน ภายในพระราชวังของพระเจ้าอัสซurbanipal มีแผ่นดินเหนียวจารึกเรื่องราวต่าง ๆ ในสมัยนั้นอัสซีเรียใช้ดินเหนียวเป็นแผ่น ๆ เขียนหนังสือบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ไว้ และได้กล่าวถึงวิชาการต่าง ๆ เช่น ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ กฎหมาย โหราศาสตร์ และลัทธิศาสนา เป็นต้น

ความเจริญทางการศึกษาของชาวอัสซีเรีย ได้แก่ การคิดระบบการเขียนหนังสือ โดยการประดิษฐ์อักษรคูนiform ซึ่งแปลว่า รูปมูมจาก พวกนี้ไม่ใช้กระดาษเหมือนชาวอียิปต์ แต่

ใช้ดินเหนียวแทน ตัวหนังสือจะพิมพ์ตกลงดินนั้น ใช้ไม่เป็นรูปเล่มสลักกดดินเหนียวให้เป็นรอยแล้วนำไปเผาเป็นแผ่น ๆ เหมือนกระเบื้อง หนังสือบางแผ่นมีดินปั้นประกบไว้ต้องทุบดินปั้นออก จึงจะเห็นข้อความข้างในดินปั้นประกบ จึงเปรียบเสมือนซองจดหมายในปัจจุบัน นอกจากนั้นยังมีหลักฐานหลายอย่างที่แสดงว่ามีการส่งข่าวสารทางหนังสือมานานแล้ว ภายหลังได้มีการดัดแปลงแก้ไขเกี่ยวกับอักษรภาพ โดยการใช้เครื่องหมายแสดงเสียงอ่านแทนอักษรภาพ เครื่องหมายเหล่านี้มีประมาณ 350 เครื่องหมาย วิธีการเขียนหนังสือของอัสซีเรียไม่ส่งเสริมการจดบันทึกหรือการเขียนที่มีขนาดยาว ๆ ทั้งนี้เพราะแผ่นดินเหนียวแผ่นหนึ่ง ๆ บรรจุข้อความได้เพียงเล็กน้อยและไม่เหมาะกับการเก็บรักษา แต่อย่างไรก็ตามชาวอัสซีเรียก็มีนิยาย กาพย์ กลอน ที่ต้องจดจำต่อ ๆ กันมาเป็นจำนวนไม่น้อย ที่จารึกไว้ในแผ่นดินเผาเป็นเฉพาะเรื่องสั้น ๆ ผลงานที่เขียนส่วนใหญ่เป็นผลงานของพระและนักบวช เรื่องที่เขียนขึ้นมาจึงมักประกอบด้วยเรื่องราวทางศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น คำโคลงสดุดีเทพเจ้า เพลงสวดต่าง ๆ เป็นต้น วรรณกรรมที่เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางและมีขนาดยาวคือ มหากาพย์กิลกาเมช มีเนื้อหาเกี่ยวกับการผจญภัยของกษัตริย์ในเทพนิยายของนครเออร์ดู มหากาพย์กิลกาเมช เขียนลงบนแผ่นดินเผาขนาดใหญ่จำนวน 12 แผ่น รวมด้วยกันทั้งสิ้น 3,000 บรรทัด เฉพาะโคลงที่กล่าวถึงการสร้างโลกนั้น ได้รับความสนใจจากคนในสมัยหลังเป็นอย่างมาก

ผลงานทางด้านวิทยาศาสตร์ของชาวอัสซีเรีย ชนชาติอัสซีเรียเป็นชนชาติแรกที่รู้จักแบ่งปีออกเป็น 12 เดือน และได้ทำเครื่องหมายของเดือนทั้ง 12 เดือนเป็นรูปต่าง ๆ รู้จักแบ่งเดือนเป็นสัปดาห์ วัน ชั่วโมง และนาที และเนื่องจากเป็นชนชาติที่มีความรู้ทางด้านดาราคำนวณ ได้ค้นพบวิธีคูณและหาร คณิตการคำนวณหาค่าของสแควร์รูท และคิวบรูท ระบบเกี่ยวกับตัวเลขและน้ำหนัก มาตราชั่งต่าง ๆ เป็นจุดศันนิยม ซึ่งมีตัวเลขไม่เกิน 60 เป็นจำนวนสูงที่สุด นอกจากนี้ยังได้คิดประดิษฐ์นาฬิกา และปฏิทินทางจันทรคติด้วย

ความเจริญทางด้านศิลปะของชาวอัสซีเรียนั้น มีความเป็นเลิศในการทำโลหะต่าง ๆ การเจียรไนเพชรพลอย ทางด้านจิตรกรรม สามารถปั้นรูปมนุษย์และสัตว์ได้เหมือนของจริงมาก พวกศิลปินมีจินตนาการและแรงดลใจของตนเองอย่างมีอิสระ ไม่มีอิทธิพลของศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง ทางด้านกฎหมาย ประมวลกฎหมายที่นับว่าเก่าแก่ที่สุดที่ปรากฏในปัจจุบันได้แก่ กฎหมายของพระเจ้าฮัมมูราบี ซึ่งได้ชื่อว่ามิบทอง โทษที่รุนแรงมากโดยอาศัยหลัก "เล็กช้ ตาลิ โอนิส

หรือตาต่อตา ฟันต่อฟัน" หมายถึงว่าบุคคลใดทำลายตาของอีกบุคคลหนึ่ง ตาของผู้นั้นก็ถูกทำลายเช่นกัน ประมวลกฎหมายของพระเจ้าอัมมูราบีส่วนใหญ่ได้อาศัยรากฐานของขนบธรรมเนียม และการปฏิบัติของชนชาติอัสซีเรียเป็นสำคัญ และมีลักษณะหลายประการที่คล้ายคลึงกับประมวลกฎหมายของโมเสส ซึ่งเป็นประมวลกฎหมายของพวกฮีบรูในสมัยโบราณ แต่กฎหมายของพระเจ้าอัมมูราบีไม่มีข้อบัญญัติเกี่ยวกับศาสนารวมอยู่ด้วย อัสซีเรียในสมัยแรก ไม่มีความเชื่อที่จะจำแนกเทพเจ้าแห่งความดีและความชั่วออกจากกัน โดยเด็ดขาดจนมาถึงสมัยหลังศาสนาของอัสซีเรียเป็นศาสนาของโลกปัจจุบันโดยเฉพาะ เชื่อว่าเมื่อคนตายไปแล้วก็จะไปสู่ในหลุมฝังศพและถือว่าเป็นอันจบสิ้นแล้ว

### การศึกษาของชาวฮีบรู

เรื่องราวของฮีบรู เป็นเรื่องราวที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะเป็นชนชาติที่เป็นที่มาของคริสตศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่มีคนนับถือมากมาย ผู้นำที่สำคัญของชาวฮีบรูมีอยู่ 4 คน คือ อับราฮัม (Abraham) ยาขอบ (Jacob) โจเซฟ (Joseph) และโมเสส (Moses) บุคคลดังกล่าวได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ไบเบิล ทั้งสิ้น

การที่ชนชาติฮีบรูอพยพเข้าสู่ดินแดนปาเลสไตน์ และได้รับอารยธรรมจากชนชาติคานานัน ทำให้ฮีบรูรู้จักปลูกบ้านเรือนอยู่อาศัยแทนการสร้างกระโจม รู้จักใช้ผ้าทำเครื่องนุ่งห่ม แทนการใช้หนังแกะ ตลอดจนการทำมาหากิน ในสมัยพระเจ้าโซโลมอน (Solomon) กษัตริย์องค์หนึ่งของฮีบรู ชาดิฮีบรูเจริญรุ่งเรืองขึ้น มีการสร้างวิหารอย่างงดงาม แสดงถึงความเจริญอย่างสูงทางด้านศิลปกรรม

ในสมัยโมเสส (Moses) ผู้นำที่สำคัญคนหนึ่งของฮีบรู และเป็นผู้นำให้ชนชาติฮีบรูนับถือยาเวห์หรือยะโฮวาห์ เป็นพระเจ้าสูงสุด โมเสสได้อ้างว่าได้รับบัญญัติ 10 ประการมาจากพระเจ้า ซึ่งโมเสสได้ใช้บัญญัติ 10 ประการเป็นหลักในการปกครองและควบคุมศีลธรรม จรรยาของชาวฮีบรู

นอกจากบัญญัติ 10 ประการแล้ว ในจดหมายของโมเสสยังมีบทบัญญัติว่า "ถ้าหากว่าเป็นเหตุให้เกิดอันตรายประการใดก็ให้วินิจฉัยดังนี้ คือ ชีวิตแทนชีวิต ตาแทนตา ฟันแทนฟัน เท้าแทนเท้า โหนกแทนโหนก แผลแทนแผล รอยดีแทนรอยดี" ในกลุ่มชนทุกชั้นที่กระทำความผิด

ไม่มีการให้อภิสิทธิ์ ชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง ชาวนา และทาส มีสิทธิ์เท่าเทียมกันตามกฎหมายทุกประการ และจะถูกลงโทษรุนแรงตามความผิด ตามหลักการทำตอบแทน เช่นเดียวกัน

เดิมชนชาติฮีบรูไม่รู้จักรถอ่าน ไม่มีหนังสือ ก็ได้รับรู้จักรถอ่านและการเขียนโดยเขียนบนแผ่นดินเหนียวและเปลี่ยนมาเขียนลงบนกระดาษปาไปรัส รู้จักรถใช้ปากกาและใช้หมึกเหมือนชนชาติอียิปต์ สำหรับตัวอักษรนั้น ชาวฮีบรูได้ดัดแปลงตัวอักษรของชนชาติอาระเบียและฟินิเซียมาใช้ สิ่งที่ชาวฮีบรูได้ให้ไว้เป็นมรดกที่สำคัญที่สุดแก่ชาวโลกคือ ศาสนาและวรรณคดี วรรณคดีชิ้นสำคัญของพวกฮีบรู คือ พระคัมภีร์เดิม โดยรวบรวมจาก ระเบียบ ประเพณี ประวัติศาสตร์ สุภาษิต บทเพลงสวด ตลอดจนคำทำนายต่าง ๆ ที่เขียนสรรเสริญพระเป็นเจ้าของตน พระคัมภีร์เดิมรวมกับพระคัมภีร์ใหม่ เรียกว่า พระคัมภีร์ไบเบิล ซึ่งเป็นคัมภีร์ของศาสนาคริสต์ ภายหลังชาวฮีบรูหันมาใช้ภาษากรีกซึ่งใช้กันแพร่หลายในขณะนั้น จึงเป็นสาเหตุให้คนฮีบรูจำนวนมากล้มภาษาฮีบรูอันเก่าแก่ของตน

คัมภีร์ใหม่เป็นที่ให้กำเนิดศาสนาคริสต์เถียน ประกอบด้วยประวัติของพระเยซู และคำสั่งสอนของพระองค์ ซึ่งเขียนโดยสาวก 4 ท่าน รวมเรียกว่า พระกิตติคุณ

คำสั่งสอนของพระเยซูบริสุทธิ์และเป็นความจริงมากกว่าพระคัมภีร์เก่า เพราะถือว่าเป็นคำสั่งสอนที่สมบูรณ์และหลังสุด ตามความเชื่อของผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์นั้น ถือว่าทรงเป็นลูกพระเจ้า ทรงเป็นพระเจ้าเสด็จลงมาปรากฏพระองค์ในรูปร่างมนุษย์ ศาสนาคริสต์เอกเทวนิยมตอนแรกสอนให้เคารพบูชาในเทพเจ้าองค์เดียว แต่ภายหลังกลับให้เคารพ ไตรเอกานุภาพ คือ พระบิดา (พระเจ้า) พระบุตร (พระเยซู) พระจิต (พระวิญญาณ)

งานทางสถาปัตยกรรมนั้น ชาชาติฮีบรูไม่มีสิ่งก่อสร้างที่แสดงลักษณะของชนชาติโดยเฉพาะ ได้ลอกเลียนแบบมาจากอียิปต์ ฟินิเซีย และอัสซีเรีย

### การศึกษาของชาวเปอร์เซีย (Persia)

ชนชาติเปอร์เซีย เป็นชนชาติที่แตกแขนงมาจากชนชาติอิหร่าน บิดามารดาของชาวเปอร์เซียอบรมลูกของตนให้เป็นคนซื่อตรง และเป็นทหารที่ดี เด็กแรกเกิดจนถึงอายุ 5 ขวบจะอยู่ในความดูแลของมารดา การศึกษาอบรมเด็กเล็กจนถึงอายุ 20 ปี จะอบรมสิ่งสำคัญ อยู่ 3 ประการ คือ ซีม่า ยิงธนู และพูดความจริง

ความเจริญทางด้านศิลปกรรมของเปอร์เซียไม่มีอะไรแสดงถึงลักษณะของเปอร์เซีย โดยเฉพาะศิลปกรรมส่วนใหญ่เลียนแบบมาจากอียิปต์บ้าง อัสซีเรียบ้าง

เปอร์เซียในยุคที่เข้าครอบครองนครบาบิโลนนั้น ได้รับเอาอารยธรรมดั้งเดิมมากมาย นับตั้งแต่ การใช้ภาษาอารบิก ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ติดต่อกันค้าขาย การเขียนหนังสือ รู้จักนำกระดาษไปปรีสมาใช้เขียน รู้จักใช้หมึก ด้วยเหตุที่ชนชาติเปอร์เซียใช้ภาษาอารบิกจึงใช้ภาษาอารบิกเป็นหลักในการคิดอักษรชนิดรูปสี่เหลี่ยม 29 ตัว ขึ้นเป็นอักษรประจำชาติเปอร์เซีย

ด้านการปกครองประเทศเปอร์เซียในสมัยพระเจ้าดาไรอัส ได้แบ่งเป็น 20 ราชอาณาจักรย่อย ๆ ประเทศที่รู้จักทำเงินตราใช้ ในสมัยนั้นมี บาบิโลน อียิปต์ และเปอร์เซีย การใช้เงินตราของเปอร์เซียเริ่มในสมัยพระเจ้าดาไรอัส ทรงริเริ่มให้รัฐและประเทศที่อยู่ในปกครองทำเงินตราใช้ในการแลกเปลี่ยนซื้อขาย ซึ่งมีประโยชน์ในทางเศรษฐกิจของประชาชนและประเทศเป็นอันมาก

ด้านศิลปกรรมและการก่อสร้าง ชาวเปอร์เซียได้ถ่ายทอดมาจากชาวบาบิโลน อัสซีเรีย และอียิปต์ การวิวัฒนาการที่สวยงามที่เป็นมรดกตกทอดให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน ล้วนแต่เอาแบบอย่างจากชนชาติอื่นทั้งสิ้น

### การศึกษาของชาวกรีก

คำว่า "กรีก" เป็นคำที่พวกโรมันใช้เป็นครั้งแรก โดยใช้เรียกอารยธรรมเก่าแก่ทางตอนใต้ของแหลมอิตาลี ชาวกรีกเรียกตัวเองว่า "เฮลีนส์"

การศึกษาของกรีกในสมัยนั้น เพลโตและอริสโตเติลได้ให้นิยามของการศึกษาไว้ว่า การศึกษาคือ การเรียนรู้ในสิ่งที่เราอาจจะชอบหรือไม่ชอบก็ได้ และบางสิ่งอาจถูกหรือผิด และการสอนบางอย่างอาจเป็นจริง หรือบางอย่างอาจเป็นเท็จ การศึกษาอบรมนั้นเริ่มตั้งแต่ช่วงแรก ๆ ของวัยเด็ก และยังคงดำเนินไปจนถึงวันตาย แม่ พ่อ คนเลี้ยงเด็กและครูจะต้องช่วยกันเอาใจใส่ในการพัฒนาเด็ก ตั้งแต่เด็กเริ่มสำราญที่จะเข้าใจสิ่งที่ถูกสอนมาจนเด็กสามารถเข้าใจได้ดี การศึกษาในยุคนี้รัฐเป็นผู้กะเกณฑ์ให้บังคับกล่าวของเพลโตว่า "รัฐได้กะเกณฑ์ให้เขาเรียนกฎหมาย และใช้ชีวิตตามแบบที่ได้ระเตรียมไว้ ไม่ใช่ปล่อยตามอำเภอใจของตน เช่น การเขียนเริ่มด้วยครูสอนให้เขียนโดยการลากเส้นด้วยรูปแบบที่ให้กับผู้เริ่มเรียนใหม่ ๆ



จากนั้นจะให้นักเรียนลากเส้นตามรูปแบบนั้น"

การศึกษาของกรีกโบราณแบ่งออกเป็น 2 ยุค คือ

**ยุคเก่า** เป็นการศึกษาที่เริ่มมีมาแต่แรกจนถึงสมัยที่กรีกรบชนะเปอร์เซีย

**ยุคใหม่** เริ่มตั้งแต่สมัยที่กรีกรบชนะเปอร์เซีย คือ 479 ปีก่อนคริสตกาลจนถึงสิ้นสมัยกรีก

การศึกษายุคเก่า นั้นแบ่งออกเป็นยุคเก่าตอนต้นและยุคเก่าตอนปลาย การศึกษายุคเก่าตอนต้นหรือเรียกว่าการศึกษายุคโฮเมอร์ การศึกษาแบ่งแยกออกตามชนชั้น กล่าวคือ เจ้าผู้ครองรัฐ เจ้านาย ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ นักรบและอัศวิน จะได้รับการศึกษาอย่างดี เป็นการสอนให้รู้จักมารยาทที่ดี มีศีลธรรมจรรยา พุดจาสุภาพเรียบร้อย มีสติปัญญา และไหวพริบในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ สอนให้มีความรู้ด้านดนตรี กีฬาต่าง ๆ เช่น ยิงธนู ชีม้า ว่ายน้ำ เป็นต้น มีครูพิเศษเป็นผู้ให้ความรู้ สำหรับชนชั้นที่ใช้แรงงาน หรือค้าขายจะศึกษาที่บ้าน โดยศึกษาจากพ่อ แม่ ญาติ หรือเพื่อนบ้าน ฝึกหัดให้รู้จักทำมาหากิน และโดยส่วนรวมจะมีการสั่งสอนให้ชนในชาติ มีความสุภาพ เคารพยำเกรงผู้ใหญ่ รู้จักเคารพสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล

การศึกษายุคเก่าตอนปลาย เป็นการศึกษาที่แตกต่างกันของชน 2 เผ่าคือ การศึกษาแบบสปาร์ตา ซึ่งอยู่ตอนใต้ และการศึกษาแบบเอเธนส์ ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือ ลักษณะการศึกษาของคนทั้ง 2 เผ่าแตกต่างกันดังนี้

### การศึกษาของสปาร์ตา

ความมุ่งหมายของการศึกษา คือ การอบรมให้ชายชาวสปาร์ตามีความเข้มแข็งอดทน กล้าหาญ เพื่อเป็นทหารที่ดี ทุกคนต้องสละชีวิตเพื่อชาติ รัฐเป็นผู้จัดการอบรมและวางกฎเกณฑ์ให้ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เด็กผู้ชายตั้งแต่เกิดจนถึงอายุ 7 ขวบ จะอยู่ในความดูแลของมารดา มารดาจะอบรมสั่งสอนให้เป็นคนมีคุณธรรม มีมารยาท มีความอดทน และมีความรักชาติ เมื่อเด็กชายอายุได้ 8 ขวบ เจ้าหน้าที่ของรัฐจะนำไปเข้าโรงเรียนของรัฐ แบ่งออกเป็น 3 ชั้น คือ

1. เริ่มตั้งแต่อายุ 7 - 12 ปี
2. เริ่มตั้งแต่อายุ 13 - 15 ปี
3. เริ่มตั้งแต่อายุ 15 - 18 ปี

วิชาที่ศึกษาในชั้นเรียน คือ วิชาดนตรี (Music) และการออกกำลังกาย (Gymnastic) เล่นกีฬา เพื่อฝึกฝนให้ร่างกายแข็งแรง ว่องไว และอดทน

นอกจากนี้ยังสอนให้ อ่าน เขียน ท่องกาพย์ของโฮเมอร์ สอนให้สวดมนต์ และนับถือเทพเจ้า มีการฝึกอบรมกิริยามารยาท ให้มีความรู้และเป็นพลเมืองที่ดี

อายุระหว่าง 18 - 20 ปี จะฝึกวิชาทหาร เพื่อเตรียมตัวเป็นทหารที่ดีของชาติ

อายุระหว่าง 20 - 30 ปี ให้เป็นทหารตามชายแดน

อายุระหว่าง 30 - 50 ปี ชายสปาร์ตาจะมีครอบครัวได้ แต่ต้องประจำอยู่ตามกองทหารในเวลากลางคืน และจะปลดประจำการ เมื่ออายุ 50 ปี ซึ่งจะมีหน้าที่อบรมเยาวชนรุ่นหลังต่อไป

ส่วนหญิงชาวสปาร์ตา จะได้รับการเลี้ยงดู และอบรมสั่งสอนอยู่ที่บ้าน มีการฝึกฝนให้ร่างกายแข็งแรง ฝึกให้มีกิริยามารยาทที่ดี รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณี รู้จักการเข้าสังคม และฝึกหัดเพื่อเป็นแม่บ้านที่ดี

วิธีการศึกษาและอบรมต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าชาวสปาร์ตาเฝ้าฝึกคนให้เป็นทหารที่เข้มแข็งเพียงอย่างเดียว ไม่ได้ให้การศึกษาทางด้านศิลปวิทยาการ พาณิชยการ และด้านอุตสาหกรรมแก่ชาวสปาร์ตาเลยทำให้ศิลปวิทยาการต่าง ๆ ไม่เจริญ สปาร์ตามีได้มีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สิ่งที่เราเรียกว่าอารยธรรมกรีกในยุคที่เรียกว่ายุคทองเลย

### การศึกษาของเอเธนส์

แม้ชาวเอเธนส์จะเป็นชนชาติเดียวกับชาวสปาร์ตา แต่มีลักษณะแตกต่างกับชาวสปาร์ตาโดยสิ้นเชิง

นครเอเธนส์ ซึ่งเป็นเมืองสำคัญของกรีกโบราณนั้น นักประวัติศาสตร์เปรียบเทียบเสมือนดวงตาของกรีกในยุคโบราณ ตั้งอยู่ห่างจากฝั่งทะเลเอเจียนเข้าไปประมาณ 4-5 ไมล์ ทำให้เหมาะกับการค้าขาย ไม่เหมาะกับการเพาะปลูก จึงได้ทำการค้าขายและจากการติดต่อค้าขายทำให้ชาวเอเธนส์รู้จักนำเครื่องโลหะบรอนส์ โดยการหล่อ รู้จักการวาดลวดลายต่าง ๆ ซึ่งเป็นศิลปะแห่งชาติ โดยมีได้เลียนแบบจากชนชาติอื่น

ชาวเอเธนส์ได้สร้างความเจริญทางอารยธรรมและวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างมากมาย  
ด้านหนังสือก็มีหนังสือใช้ มีการเล่นกีฬา มีสนามกีฬา ณ กรุงโอลิมเปีย (Olympia) ใช้สำหรับ  
แข่งขันกีฬาของชาวเอเธนส์ รู้จักเล่นดนตรีและการละคร

การศึกษาของเอเธนส์ เจริญขึ้นในสมัยศตวรรษที่ 5 และ 4 ก่อนคริสตกาล การ  
ศึกษามุ่งเน้นให้ชาวเอเธนส์มีความรักชาติ รักประชาธิปไตย รู้จักหน้าที่ของตน รู้จักขนบธรรมเนียม  
ประเพณี มีระเบียบวินัย มีความซื่อสัตย์สุจริต ชาวเอเธนส์มีความพอใจในการปกครอง  
แบบประชาธิปไตย ซึ่งมีความแตกต่างจากประชาธิปไตยในสมัยปัจจุบัน เป็นต้นว่าสิทธิในการ  
ปกครองจำกัดอยู่เพียงหนึ่งในหกของจำนวนพลเมืองทั้งหมด ทึ่งชาวเอเธนส์ไม่มีสิทธิหรือหน้าที่  
ใด ๆ นอกบ้าน ชายชาวเอเธนส์แต่ละคนสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการออกกฎหมายด้วยตนเอง  
โดยไม่จำเป็นต้องเลือกผู้แทนขึ้นมาเนื่องจากชายที่มีสิทธิเป็นราษฎรมีจำนวนเพียงหนึ่งใน  
สามของพลเมืองทั้งหมดเท่านั้น อีกสองในสามนั้นเป็นคนต่างด้าวซึ่งเป็นชาวกรีกที่มาจากนครรัฐ  
อื่น ๆ ชาวต่างชาติและพวกทาส

การจัดการศึกษาของเอเธนส์จัดเป็น 3 ระยะ คือ

1. การศึกษาในระยะแรก เริ่มตั้งแต่เกิดจนถึงอายุ 7 ปี เด็ก ๆ ที่มีสุขภาพ  
แข็งแรงสมบูรณ์จะมีแม่และคนเลี้ยงคอยดูแล จนกระทั่งอายุได้ 7 ปี แม่และครูเป็นผู้วางราก  
ฐานการศึกษาของเด็ก โดยใช้การเล่นิทานและชี้แนะเด็กให้เข้ามาสู่จารีต ซึ่งเห็นได้จากพิธี  
ฉลองของรัฐและศาสนา การศึกษาของชาวเอเธนส์จะจำกัดเฉพาะเด็กที่เกิดในตระกูลสูงเท่า  
นั้น การศึกษาดั้งเดิมของชาวเอเธนส์ในโรงเรียนนั้นส่วนมากจะเป็นการสอนที่เป็นหลักเกณฑ์  
คือ ครูสอนไวยากรณ์สอนเรื่อง อักษร การสอนในโรงเรียนเน้นเรื่องดนตรี และยิมนาสติก  
วิชาคณิตศาสตร์จะสอนเกี่ยวกับมาตราต่าง ๆ การเขียนของชาวเอเธนส์แต่เดิมเขียนบนไชซึ่ง  
อยู่ในกรอบไม้ ต่อมาใช้กระดาษปาไปริสและหมึก

โรงเรียนที่เด็กชาวเอเธนส์เข้าศึกษาในระยะแรกนั้นมี 3 ประเภทคือ

School of Grammatist สอนการอ่าน การเขียน เลข และการอ่านบทประพันธ์  
ของ Homer Hesoid และ Aesop

Music School สอนขับร้อง ดนตรี กวีนิพนธ์

Palaestra School สอนกายบริหาร เพื่อทำให้ร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์

## 2. การศึกษาระดับมัธยม

เด็กอายุระหว่าง 14 ถึง 17 ปี จะได้เข้ารับการศึกษาระดับมัธยมวิชาวทัว ๆ ไปที่ศึกษาในระดับมัธยมของเอเธนส์ได้แก่ วิชาคณิตศาสตร์และไวยากรณ์ ส่วนวิชาวาทศิลป์นับเป็นการศึกษาที่สูงขึ้นไป เด็ก ๆ ต้องเรียนวิธีใช้ลูกคิด เครื่องชั่งน้ำหนัก เครื่องวัดและปฏิทิน คณิตศาสตร์ในระดับมัธยมประกอบไปด้วยเลขคณิต พีชคณิต ดาราศาสตร์ และวิชาดนตรีขั้นพื้นฐาน การเรียนวรรณคดี ผลงานของโฮเมอร์ เฮเลียต ส่วนการศึกษามัยเฮเลนนิสติกและโรมันเน้นการศึกษาค้นคว้าด้านวรรณคดีและวาทศิลป์ การศึกษาระดับมัธยมศึกษาของเอเธนส์ได้มีมาจนกระทั่งปลายศตวรรษที่ 15 จึงไม่มีการศึกษาระดับมัธยมอีกต่อไป พวกโซฟีลท์ก็ได้เริ่มมีบทบาทเกี่ยวกับการศึกษาขึ้นโดยพวกเขาได้ทำการสอนวิชาต่าง ๆ มากมาย โดยรับค่าธรรมเนียมสำหรับสอนในระดับมัธยมศึกษา พวกเขาต่างไปจากพวกครูปรัชญาทั้งหลายในสมัยต่อมา คือพวกเขาสามารถปฏิบัติตามจุดมุ่งหมายของตนได้มากกว่า พวกโซฟีลท์เป็นพวกมีความคิดเป็นอิสระ ไม่ยึดมั่นในอุดมคติแห่งเทพเจ้าดั้งเดิมทั้งหลายทั้งปวง พวกโซฟีลท์สอนไวยากรณ์ วาทศิลป์และภาษาถิ่นต่าง ๆ ตลอดจนวิชาคณิตศาสตร์และดนตรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาวาทศิลป์นั้นพวกโซฟีลท์เชี่ยวชาญเป็นพิเศษ พวกโซฟีลท์มีอิทธิพลต่อการศึกษาเป็นอย่างมาก และถือกันว่าพวกเขาเป็นผู้หนึ่งในจำนวนผู้ค้นพบ การศึกษาที่เกี่ยวกับมนุษย์และมนุษยชาติ

## 3. การศึกษาในชั้นสูง

ในสมัยศตวรรษที่ 5 นั้น เมื่อเด็กมีอายุ 18 ปี ก็จะต้องเข้าฝึกเป็นทหารเป็นเวลา 2 ปี ในสมัยนั้นเอเธนส์เกิดศึกสงครามอยู่เสมอ ๆ จนกระทั่งมีความจำเป็นจะต้องเกณฑ์ทหาร ในเวลาต่อมาได้มีการพัฒนาการฝึกแบบทหารที่ละเอียดละน้อยมาใช้เป็นแบบของการจัดการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย นักศึกษาต่าง ๆ จะฝึกอบรมแบบทหาร แล้วถึงจะมาแข่งขันกันในการเรียนในสถานศึกษาต่าง ๆ เช่น สถานศึกษาของเพลโต ของอริสโตเติล หรือโรงเรียนที่โสเครติสจัดตั้งขึ้น ต่อจากนั้นนักศึกษาจะได้เริ่มศึกษาแนวทางปรัชญาของพวกโซเครติส หรือรับแนวทางปฏิบัติซึ่งเป็นด้านการเมืองจากพวกโซฟีลท์ "มหาวิทยาลัย" ของเอเธนส์เป็นสถานที่รวบรวมนักศึกษาหนุ่ม ๆ ซึ่งประกอบด้วยปรัชญาเมธีอิสระ และนักศึกษาวาทศิลป์ รวมทั้งพวกที่ดำเนินรอยตามทั้งหลาย การศึกษาในระดับสูงนั้นเป็นการสอนโดยเน้นหนักเกี่ยวกับวาทศิลป์ ให้ความสำคัญของความไพเราะของภาษาและวรรณคดี พร้อมกันนั้นได้ศึกษาปัญหาต่าง ๆ ของ

สังคม สำหรับปัญหาของรัฐนั้น เพลโตและอริสโตเติล เป็นผู้นำแนวทางปรัชญาเข้ามาใช้ในเวลานั้น

### การศึกษายุคใหม่

เริ่มเมื่อ 479 ปีก่อนคริสตกาล หลังจากกรีกรบชนะเปอร์เซีย กรีกในสมัยนั้นมีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการเป็นอย่างมาก สนับสนุนกรรมกรพออ่านออกเขียนได้ มีการปรับปรุงการศึกษาใหม่เพื่อให้ได้ผลดียิ่งขึ้น การศึกษาสอนให้ชนในชาติรู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนเอง มีความประพฤติดี และมีเสรีภาพในการเลือกเรียนตามที่ตนชอบ

การศึกษาจัดเก็บ 3 ระดับ คือ

1. ระดับประถมศึกษา (Grammatist) เริ่มตั้งแต่อายุ 7-13 ปี สอนให้ อ่าน เขียน เลข และขับร้อง
2. ระดับมัธยมศึกษา (Grammaticus) เริ่มตั้งแต่อายุ 13-16 ปี การศึกษาในระดับนี้สอนให้เรียนรู้ด้าน ไวยากรณ์ เรขาคณิต วาดเขียน ดนตรี
3. ระดับอุดมศึกษา เริ่มตั้งแต่อายุ 16 ปีขึ้นไป การศึกษาระดับนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ
  - สอนด้านวาทศิลป์ (Rhetoric School) สอนโดยพวกโซฟิสต์ (Sophists)
  - สอนด้านปรัชญา (Philosophical School) สอนโดย Socrates, Plato และ Aristotle

พวกโซฟิสต์ (Sophists) เป็นคนต่างด้าวที่เข้ามาทำมาหากินด้วยการสอนหนังสือ โดยการบรรยายให้ฟังเป็นกลุ่มไม่เกิน 10 คน วิชาที่สอน คือ คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ เรขาคณิต วาทศิลป์ และดนตรี เป็นต้น พวกโซฟิสต์ถือว่าผู้ที่มีความรู้จะรู้ว่าอะไรดีอะไรชั่ว โดยไม่มีการอบรมด้านศีลธรรม เป็นสาเหตุให้คนเป็นคนเห็นแก่ตัวมากขึ้น

โซเครตีส ได้รับการยกย่องให้เป็นบรมครูสั่งสอนสานุศิษย์โดยมิได้รู้ลึกรู้เห็นเหนื่อยวิธของโซเครตีสชักชวนให้คนขบคิดปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านศีลธรรมจรรยา โซเครตีสได้สั่งสอนชาวเอเธนส์อยู่เป็นเวลาถึง 30 ปี ในที่สุดถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ทำลายความเลื่อมใสและศตินิยมของชาวเอเธนส์ คณะลูกขุนได้ตัดสินคดีและมีมติให้ลงโทษถึงตาย โซเครตีสได้ถูกบังคับให้ดื่มยาพิษตายเมื่อปี 399 ก่อนคริสตกาล

**เพลโต** เป็นศิษย์คนสำคัญของโซเครตีส เพลโตได้เขียนชีวประวัติและผลงานของ

โซเครตีสไว้มากมาย สำนักเรียนของเพลโตชื่อ อะเคเดมี สำนักเรียนแห่งนี้อยู่ต่อมานานถึง 900 ปี เพลโตได้เขียนหนังสือชื่อ "สาธารณรัฐ" ซึ่งเป็นที่นิยมศึกษากันมาก เพลโตได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับรัฐในอุดมคติ รัฐดังกล่าวมีรูปแบบการปกครองและการบริหารงานตามทัศนะทางปรัชญาของเขา รัฐของเพลโตวางอยู่บนรากฐานของความยุติธรรม ซึ่งจะก่อให้เกิดระเบียบทั้งปวง เพลโตยังได้ชี้ให้เห็นว่า ช่วงปีแรก ๆ ของชีวิตนั้นนับได้ว่าเป็นระยะเวลาสำคัญยิ่ง ด้วยเป็นเวลาที่กำลังจะสร้างอุปนิสัยต่าง ๆ ในช่วงระยะเวลานี้เป็นเวลาที่เด็กกำลังเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ดังนั้น จึงควรให้ความดูแลเอาใจใส่กับสุขภาพร่างกายของเด็กเป็นอย่างดี เพลโตได้กล่าวอีกว่า วิชาดนตรีและวิชาวรรณคดีเป็นวิชาที่เหมาะสมกับการพัฒนาทางด้านอารมณ์และจินตนาการ

**อริสโตเติล** เป็นผู้สนใจในวิชาความรู้แทบทุกแขนง และได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับความรู้เหล่านั้น เช่น คณิตศาสตร์ ฟิสิกส์ ดาราศาสตร์ พฤกษศาสตร์ รัฐศาสตร์ ธรรมจรรยา ตรรกวิทยา วิชาวาทศิลป์ และอื่น ๆ อีกมาก อริสโตเติลได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีมโนสัมมการรอบรู้ ได้รับสมญาว่าเป็นบิดาแห่งศาสตร์สมัยใหม่ ส่วนเพลโตได้รับสมญาว่าเป็นบิดาปรัชญาสมัยใหม่

### การศึกษาของชาวโรมัน

โรมันมีที่ราบอันกว้างใหญ่และอุดมสมบูรณ์ มีภูเขาซึ่งไม่เป็นสิ่งกีดขวางการติดต่อกับโลกภายนอก มีที่ราบลุ่มอุดม ทางตอนใต้ของกรุงโรมสามารถทำการเพาะปลูกได้อย่างเต็มที่ หลังจากทำทางระบายน้ำและทำการชลประทานโดยการขุดคูส่งน้ำแล้ว มรดกของชาวโรมันส่วนใหญ่ได้แก่การสร้างสรรสิ่งที่มุ่งประโยชน์ในการใช้อย่างแท้จริงในวงการศิลปะ วรรณคดี การละคร และปรัชญา ชาวโรมันศึกษาและเลียนแบบอารยธรรมของกรีกเป็นส่วนใหญ่ แต่ในด้านการจัดกองทัพ การจัดการปกครอง กฎหมาย และการก่อสร้างเพื่อสาธารณะประโยชน์ทั้งหลาย ชาวโรมันมีความสามารถเหนือกว่าชนชาติอื่นใดในสมัยโบราณ

ชาวโรมันรักความสะอาดสบายซึ่งแสดงออกมาในรูปการก่อสร้างที่สามารถและมีฝีมือเป็นเยี่ยม การก่อสร้างของโรมันส่วนใหญ่เป็นการสร้างเพื่อสาธารณะประโยชน์ เช่น การก่อ

สร้างถนน ท่อระบายน้ำ ท่อส่งน้ำ สระอาบน้ำ สนามกีฬา และประตูชัย เป็นต้น ท่อส่งน้ำที่มีชื่อเสียงที่โรมันสร้างอยู่ที่นครเซโกเวียในประเทศสเปน ผลงานชิ้นนี้กล่าวกันว่าเป็นอัจฉริยะของสถาปนิกชาวโรมัน เป็นศิลปะโรมันอันสง่างามที่เป็นอมตะมาตราบเท่าทุกวันนี้ วรรณคดีส่วนใหญ่ของโรมันเลียนแบบวรรณคดีกรีก และเมื่อเปรียบเทียบกับวรรณคดีกรีกแล้ว วรรณคดีโรมันด้อยกว่าวรรณคดีกรีก นักเขียนชาวโรมันขาดแรงคลไจทางศาสนา วรรณคดีละตินเริ่มเฟื่องฟูตั้งแต่ตอนปลายสมัยสาธารณรัฐมีคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วของซีเซโร และซีซาร์ งานเขียนของซีเซโรและซีซาร์มักจะนิยมบรรจุเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรในสถาบันการศึกษาที่ยังสอนภาษาละตินอยู่ งานของซีเซโรที่เขียนไว้ส่วนใหญ่ได้แก่จดหมาย สุทรพจน์ และเรียงความซึ่งมีความงดงามของภาษา ซีเซโรเป็นทั้งนักปรัชญา นักการปกครอง และนักการเมือง แต่อาชีพที่เขาประสบความสำเร็จที่สุดคือ อาชีพทนายความ ซีเซโรเป็นทนายความที่ไม่เกรงกลัวต่ออิทธิพลใด ๆ ทั้งสิ้น เวอร์จิลเป็นกวีที่ขึ้นชื่อในรัชสมัยออกุสตุส ได้เขียนบทกลอนโต้แย้งแบบอย่างพรรณนาเกี่ยวกับชีวิตชนบท ไร นา ตามแบบกรีก งานชิ้นสำคัญของเวอร์จิล คือ มหาकाพย์เรื่อง เอเนียด เป็นมหากาพย์เทิดทูนเกียรติยศของออกุสตุส และแสดงความมั่นใจในโชคชะตาของโรมที่จะเป็นเจ้าครหาโลก เวอร์จิลเป็นกวีที่ยิ่งใหญ่ของโรมและเป็นโฮเมอร์ของชาวโรมันด้านการแพทย์ โรมันมีแว่นแก้วแว่นเสริมความก้าวหน้าทางด้านศัลยกรรมและสาธารณสุข ศัลยแพทย์ชาวโรมันรู้จักใช้เครื่องมือผ่าตัดประเภทปากคีบคีมและเครื่องมืออื่น ๆ ผ่าตัด ทอนซิล ตอผลอกและนิ้ว การผ่าตัดประสบผลสำเร็จเป็นที่พึงพอใจ การผ่าตัดเอาทวารออกจากครรภ์มารดาในรายที่คนไข้ไม่สามารถคลอดปกติ เป็นผลมาจากความกล้าหาญของแพทย์ชาวโรมัน เชื่อกันว่าจูเลียส ซีซาร์ เป็นทารกคนแรกที่เกิดและรอดชีวิตด้วยการผ่าตัดหน้าท้องจึงเรียกการผ่าตัดดังกล่าวว่า ศัลยกรรมแบบซีซาร์ ทางด้านกฎหมายนั้นชาวโรมันได้ออกกฎหมายฉบับแรกคือกฎหมายสิบสองโต๊ะ ซึ่งประกาศใช้ในปี 449 ก่อนคริสตกาล และในระยะ 2 ทศวรรษแรกของสมัยจักรวรรดิ เอกสารต่าง ๆ ที่ได้อาศัยเป็นหลักในการปรับปรุงแก้ไขกฎหมาย ได้แก่ มติของสภาเซเนต และสภาประชาชน พระราชกฤษฎีกาของจักรพรรดิ มติของเพรเตอร์ และผู้พิพากษา กฎหมายโรมันมีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อระบบกฎหมายของประเทศต่าง ๆ ในยุโรปในสมัยต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศอิตาลี ฝรั่งเศส สเปน โปรตุเกส ประเทศต่าง ๆ ในอเมริกากลางและอเมริกาใต้ ภาษาละตินซึ่งเป็นภาษาที่ชาวโรมันใช้พูดกันในสมัยโบราณ ก็นับ

ว่าเป็นมรดกอารยธรรมชิ้นสำคัญที่สุด ที่โลกได้รับมาจากชาวโรมัน ในสมัยจักรวรรดิโรมัน แม้ต่อมาจักรวรรดิจะสูญสลายไปแล้วก็ตาม ภาษาละตินก็ยังเป็นภาษาที่มีบทบาทสำคัญต่อวิวัฒนาการของอารยธรรมยุโรปในสมัยต่อมาเมื่อประมาณ 400 ปีล่วงมาแล้ว ภาษาละตินเป็นภาษาที่ใช้กันในหมู่ผู้ทรงความรู้ในประเทศต่าง ๆ ในยุโรปเป็นส่วนใหญ่ แม้แต่ในปัจจุบันนี้แพทย์และนักวิทยาศาสตร์ใช้ศัพท์ทางวิชาการเป็นคำละตินเป็นส่วนมาก และยอมรับภาษาละตินเป็นศัพท์ที่ทั่วโลกใช้ด้วย

## การศึกษาของโรมัน

การศึกษาของโรมันแบ่งออกได้ดังนี้ คือ

### การศึกษามัยโบราณ

การศึกษามัยโบราณของโรมันเริ่มที่บ้าน บ้านเป็นเสมือนโรงเรียน มีพ่อและแม่เป็นผู้ให้การศึกษอบรม การศึกษาที่สอนที่บ้านได้แก่ จริยศึกษา พุทธิศึกษา และพลศึกษา สอนให้เด็กมีความกล้าหาญ รู้จักพึ่งตัวเอง รู้จักทำมาหากิน รักษาดีบ้านเมือง นอกจากนั้นยังสอน การอ่าน การเขียน พลศึกษา และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ สอนให้ท่องจำกฎหมาย 12 หมู่ เพื่อให้เด็กมีความรู้ในสิทธิหน้าที่และกฎหมายของบ้านเมือง นำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต สอนให้เคารพเทพเจ้า บิดามารดา ครูบาอาจารย์ ผู้มีพระคุณ รู้จักรับผิดชอบ มีความกล้าหาญ ซื่อสัตย์สุจริต

สำหรับเด็กหญิงจะ ได้รับการศึกษาอบรมให้เป็นแม่บ้านที่ดี รู้จักเข้าสังคมและสอนให้ปั่นฝ้ายและทอผ้าได้

### การศึกษามัยใหม่

การจัดการศึกษาแบบใหม่ของโรมันได้มีขึ้นประมาณ 100 ปีก่อนคริสตกาล จนถึงปี ค.ศ. 100 เป็นโรงเรียนเอกชนแบบโรมันผสมกรีก การศึกษาแบบใหม่แบ่งออกได้เป็น 4 ระดับ คือ

1. การศึกษาระดับประถมศึกษา (Ludis Literarum) เริ่มรับนักเรียนเมื่ออายุประมาณ 7-12 ปี โดยจัดการศึกษาแบบที่เด็กผู้ชายมาศึกษาร่วมกับเด็กผู้หญิง หรือที่เรียกว่าสหศึกษา สำหรับกระดานดำนั้น ชาวโรมันเป็นผู้ประดิษฐ์ขึ้น ใช้ในช่วงยุคทองของเอเธนส์



การศึกษาระดับประถมศึกษาในสมัยนี้เด็กจะได้เรียน อ่าน เขียน เลข สุภาษิต กฎหมาย 12 หมู่ โรงเรียนส่วนใหญ่จะเป็นโรงเรียนกลางแจ้งหรือเรียนตามศาลา

2. การศึกษาระดับมัธยมศึกษา (Grammar School) หลังจากเด็กจบการศึกษาในระดับประถมศึกษาแล้ว เด็กก็จะถูกส่งเข้าเรียนในโรงเรียนที่เรียกว่า เดอะแกรมมติกูล เป็นเด็กที่มีอายุระหว่าง 12-16 ปี หลักสูตรที่เรียนได้แก่ การวิเคราะห์และเรียนรู้เกี่ยวกับนักประพันธ์โคลงกลอน ร้อยแก้ว

การศึกษาระดับมัธยมศึกษาในกรุงโรม เปรียบเสมือนพื้นฐานการฝึกหัดวาทศิลป์ มีข้อแตกต่างจากการศึกษาระดับมัธยมของกรีก คือ การศึกษาของโรมันมีการสอนภาษาและวัฒนธรรมต่างชาติ แต่ของกรีกไม่มี

3. การศึกษาวาทศิลป์ (Rhetorical School) เริ่มตั้งแต่อายุ 16 ปีขึ้นไป โรงเรียนวาทศิลป์ได้ตั้งขึ้นประมาณ 55 ปีก่อนคริสตกาล

การศึกษาวาทศิลป์เป็นการศึกษาที่ชาวโรมันให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะชาวโรมันถือว่า ผู้มีการศึกษาดี มีความเฉลียวฉลาด ต้องเป็นนักพูดที่ดี มีวาทศิลป์ในการพูด การโต้ตอบ อย่างมีไหวพริบ

4. การศึกษาระดับอุดมศึกษา หรือการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย เริ่มหลังจากจบการศึกษาจากโรงเรียนวาทศิลป์แล้ว มหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น ได้แก่ Rhode University, University of Alexandria มีการสอนหลายสาขาวิชา ซึ่งได้แก่ คณิตศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์ กลศาสตร์ วาทศิลป์ นิติศาสตร์ และแพทยศาสตร์ เป็นต้น

### การศึกษาของชาวอินเดียโบราณ

เมื่อพวกอารยันเข้ามาเป็นใหญ่ในอินเดีย ได้มีการแบ่งชั้นวรรณะในเรื่องสีผิว โดยถือว่าพวกผิวขาวเป็นนาย พวกผิวดำเป็นทาส การแบ่งชั้นวรรณะในอินเดียสมัยนั้นแบ่งออกเป็น

1. กษัตริย์ หมายถึงนักรบ มีหน้าที่รักษาประเทศชาติ
2. พราหมณ์ มีทั้งหญิงและชาย พราหมณ์ผู้หญิง เรียกว่า พราหมณี
3. แพศย์ คือ พวกพ่อค้า
4. สูท คือ พวกรับจ้างใช้แรงงาน

ในยุคที่พวกอารยันเข้าไปประเทศอินเดีย ได้ขยายอิทธิพลของภาษาอารยันไปอย่างกว้างขวาง ภาษาของพวกอารยันที่ปรากฏอยู่คือภาษาสันสกฤต ซึ่งมีรากมาจากตระกูลเดียวกับภาษาเปอร์เซีย กรีก ละติน และอังกฤษ

พวกอารยันที่เข้ามาทางช่องเขาคินดูคุชแถบอาฟกานิสถาน ครอบครองบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ และ ได้ริเริ่มวัฒนธรรมฮินดูขึ้น ในด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี ภาษา ศาสนา ซึ่งยังคงแพร่หลายอยู่ในส่วนใหญ่ของอินเดีย ยกเว้นทางภาคใต้ สิ่งที่สามารรถค้นคว้าหาหลักฐานเกี่ยวกับความเจริญของพวกอารยันก็มาจากหลักฐานทางวรรณคดีชิ้นที่เก่าแก่ที่สุด เรียกว่า "พระเวท" คัมภีร์พระเวท เป็นคัมภีร์ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับศาสนาของอารยัน ถือว่าเป็นหนังสือคู่มือที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา รวบรวมโคลงทางศาสนา ประกอบด้วยบทร้องที่ใช้ในการสวดระหว่างพิธีบูชาฮินดู พระเวทเป็นคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งต่อมาเป็นลัทธิฮินดู เรียกว่า คัมภีร์ไตรเวท มฤคเวท

วรรณคดีที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ในประวัติศาสตร์ของอารยธรรมอินเดียต่อจากคัมภีร์พระเวท คือ มหากาพย์ เรื่อง "มหากาพย์" และ "รามายณะ" วรรณคดีทั้ง 2 เล่มนี้มีความสำคัญต่อชีวิตจิตใจของสังคมของชาวอินเดียในสมัยนั้นเป็นอย่างมาก จนบางครั้งระยะเวลาระหว่าง 1000-500 ปี ก่อนคริสตกาล เรียกว่าสมัย "มหากาพย์" (Epic Age) วรรณคดีทั้ง 2 เรื่องแสดงให้เห็นถึงลักษณะ สังคม การเมือง ศาสนา และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอินเดียในขณะนั้น ได้อย่างดียิ่ง ชาวอินเดียนับถือมหากาพย์ทั้ง 2 นี้ เหมือนนับถือคัมภีร์พระเวท และ เหมือนกับที่ชาวคริสต์นับถือคัมภีร์ไบเบิล

สำหรับด้านศาสนานั้น ได้วิวัฒนาการมาเป็นลำดับ จากเดิมชาวอินเดียมีความเชื่อถือในคัมภีร์พระเวท ซึ่งเป็นคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์ มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้ตรงกับความต้องการของประชาชนอยู่เสมอ จนกลายมาเป็นลัทธิฮินดูในภายหลัง หลักความเชื่อของลัทธิฮินดู ทำให้ผู้นับถือลัทธิฮินดูจำต้องเชื่อว่าคนทุกคนที่เกิดมาไม่เท่ากัน

การแบ่งวรรณะมีความสำคัญในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูเป็นอย่างยิ่ง เพราะการที่จะเป็นฮินดูได้นั้นจำเป็นจะต้องเป็นผู้มีวรรณะ ในขณะที่พวกพราหมณ์และลัทธิฮินดูกำลังเฟื่องฟูอยู่นั้น ประมาณปลายศตวรรษที่ 6 พวกชนชั้นสูงในอินเดียโดยเฉพาะพวกในวรรณะกษัตริย์เริ่มไม่พอใจการที่พวกพราหมณ์มีอำนาจมากขึ้น จากความไม่พอใจนี้ทำให้ผู้ริเริ่มก่อหลักปรัชญาใหม่ ๆ ขึ้น

มากมาย เพื่อจะแก้ไขสังคมให้ดีขึ้น ในบรรดาปรัชญาและความคิดใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นมีเพียง 2  
ลัทธิ ที่มีความสำคัญในระยะต่อมาคือลัทธิชินศาสตร์และพุทธศาสนา

ลัทธิชินศาสตร์ต่อมากลายเป็นลัทธิฮินดูไป และเจ้าของลัทธินี้คือ พระมหาวีระ ลัทธิ  
ชินศาสตร์นี้แพร่หลายเฉพาะในอินเดียเท่านั้น และยังคงอยู่มาจนปัจจุบันนี้ ส่วนพุทธศาสนาแพร่  
หลายอย่างรวดเร็วในอินเดีย และยิ่งแพร่หลายออกไปนอกประเทศ และได้กลายเป็นศาสนา  
ประจำชาติของลังกา พม่า เขมร ไทย ส่วนประเทศอื่นก็มี จีน เกาหลี ญี่ปุ่น ธิเบต และ  
มกโกลีเย สำหรับอินเดียปัจจุบันนับถือศาสนาพุทธเป็นจํานวนน้อย

ลัทธิชินศาสตร์ หลักปรัชญาและคำสั่งสอนของชินศาสตร์นี้เป็นทำนองลัทธิโยคี คือ  
ทรมานหรือละทิ้งความเอาใจใส่ต่อร่างกายเพื่อให้จิตใจบริสุทธิ์ การที่จะทำให้วิญญาณบริสุทธิ์  
เพื่อไปรวมกับพรหมได้นั้น จะต้องทำทุกขกริยาหรือทรมานกายอยู่ถึง 12 ปี จุดประสงค์คือเพื่อ  
จะให้หลุดพ้นจากกรรมเช่นเดียวกับพุทธศาสนา การหลุดพ้นจากกรรมนี้เรียกว่า โมกษะ คือ  
วิญญาณเข้าไปรวมอยู่ในที่บรมสุข พ้นจากความทุกข์ปวง

ยุคพุทธศาสนา ในตอนปลายของยุคคัมภีร์พราหมณ์นั้น ประเทศลัทธิเก ตั้งอยู่บริเวณ  
เทือกเขาหิมาลัย มีเมืองหลวงชื่อ กบิลนัสต์ อันเป็นเมืองกำเนิดพระพุทธรเจ้า พระองค์ทรงค้น  
คว้าหาธรรมวิเศษอยู่ 6 ปี จึงตรัสรู้เมื่อวันที่เดือน 6 ก่อนพุทธศักราช 45 ปี ในขณะที่มีพระ  
ชนมายุได้ 35 พรรษา หลักธรรมของพระพุทธรเจ้า เป็นลัจจธรรม ความดีและความชั่วของ  
มนุษย์เกิดจากการกระทำความดีและการกระทำความชั่วของตนเอง หลักธรรมดังกล่าวเรียกว่า  
"อริยสัจ" แปลว่าความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ คือ

- ทุกข์ หมายถึง ชีวิตทั้งหลายเป็นความทุกข์
- สมุทัย หมายถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์
- นิโรธ หมายถึง ความดับทุกข์
- มรรค หมายถึง หนทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์

คำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้ามีมากมายหลายประการ เป็นต้นว่า "ไตรลักษณ์" แปลว่า  
ลักษณะ 3 หรือ บางทีเรียกว่า สามัญลักษณ์ะ คือลักษณะธรรมดาของโลก มีอยู่ 3 ประการ  
ด้วยกันคือ

1. อนิจจัง ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ไม่คงที่ที่ต้องเปลี่ยนแปลง

2. ทุกข์ คือความทุกข์ พระท่านว่า โลกเรานี้ล้วนใหญ่เป็นความทุกข์ ความสุข เป็นแต่เพียงชั่วคราวช่วยยาม

3. อนัตตา คือความที่ไม่ใช่ตัวของเรา อะไร ๆ ในโลกนี้ไม่ใช่ของเราทั้งสิ้น คำสอนของพระองค์ก็เป็นที่แพร่หลายอยู่ทั่วไป พระเจ้าอโศกโปรดให้จารึกคำสอนของพระพุทธเจ้าลงบนศิลาจารึกมากมาย ศิลาจารึกนี้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ดีมาก

ค.ศ. 320 ราชวงศ์คุปตะซึ่งมีกษัตริย์ที่เข้มแข็งของอินเดียทรงพระนามว่า "จันทรคุปตะ" กษัตริย์คุปตะ ได้ให้การอุปถัมภ์และฟื้นฟูลัทธิฮินดู หลักธรรมของฮินดูถือว่าคัมภีร์พระเวท เป็นแหล่งสูงสุดของอำนาจ และในตำรากฎหมายที่เรียกว่าธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นตำราที่เกิดขึ้นในสมัยคุปตะ ได้กล่าวถึงหลักการแบ่งชั้นวรรณะ

ในสมัยนี้ ราชสำนักได้ให้ความอุปถัมภ์ด้าน วรรณคดี ปรัชญา การก่อสร้าง การวาดภาพ และศิลปวิทยาการต่าง ๆ และยังมีโรงเรียนเป็นศูนย์กลางของนักบวชกับลูกศิษย์ ซึ่งมาเรียนโดยวิธีท่องจำ มีการท่องจำคัมภีร์พระเวท และตำราอื่น ๆ

ความเจริญในด้านวรรณคดี ในสมัยราชวงศ์คุปตะนับได้ว่าเป็นสมัยทองของวรรณคดีสันสกฤต วรรณคดีภาษาสันสกฤตที่เขียนขึ้นในสมัยคุปตะนี้มากมาย เช่น งานในด้านชีวประวัติ ไคลงกลอนทุกชนิด ดาราศาสตร์ เลขคณิต วิทยาศาสตร์ พจนานุกรม ละคร นิทาน เรื่องเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา ตลอดจนสุนทรียศ นักเขียนวรรณกรรมภาษาสันสกฤตที่มีชื่อในสมัยคุปตะที่มีชื่อ เช่น กาลิทาส (ประมาณ ค.ศ. 400-455) ได้รับการยกย่องว่าเป็นเอกทางวรรณคดีสันสกฤต บทละครของ กาลิทาส จัดอยู่ในประเภทวรรณคดีคลาสสิก กวีนิพนธ์พรรณนาได้อย่างสละสลวยงดงาม เหตุการณ์เกี่ยวกับชีวิตของเขาปรากฏอยู่น้อยมาก งานของกาลิทาสมีหลายแบบในด้านปรัชญา ศาสนา ไคลง กลอน กาลิทาสจัดว่าเป็นกวีที่มีชื่อกันคนหนึ่ง ในด้านการเขียนบทละคร เช่น เรื่องสกันดลา

ความเจริญทางการศึกษา อินเดียเห็นจะเป็นแห่งแรกในโลกที่มีความเจริญทางความรู้ต่าง ๆ ถึงกับมีมหาวิทยาลัยขึ้น เช่น มหาวิทยาลัยที่กรุงอุชเชนีมีชื่อในด้านดาราศาสตร์ มหาวิทยาลัยที่อาจินตะก็มีชื่อในด้านศิลปกรรม มหาวิทยาลัยที่เมืองวารานาสีก็มีชื่อในด้านคำสอนของพราหมณ์ และนอกนั้นยังเป็นศูนย์กลางของนักปรัชญาต่าง ๆ แห่งที่ดีเด่นที่สุดคือ มหาวิทยาลัยนาลันทะ เป็นที่รวมของวิชาการแขนงต่าง ๆ เช่น ในด้านศาสนา ปรัชญา โดยเฉพาะ

เรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และวิชาเกษตรกรรม มีห้องสมุดที่ใหญ่โต

สมัยราชวงศ์โมกุล ปกครองอินเดียนั้น การศึกษาทางด้านวรรณคดีเจริญมาก จักรพรรดิหลายพระองค์ทรงเป็นกวีด้วยพระองค์เอง เช่น ปรากฏผลงานบันทึกของพระเจ้าบาบูร์ และพระเจ้าจาห์งกี เป็นต้น การศึกษาพื้นเมืองก็มีทั่วไปตามโบสถ์วิหารต่าง ๆ มีการสอนการอ่าน การเขียน คำนวณ ควบไปกับคัมภีร์โกทราน มีวิชาการชั้นสูง เช่น ตรรกวิทยา เลขคณิต และฟิสิกส์ เป็นต้น

สมัยอังกฤษเข้ามาปกครองอินเดียนั้น ชาวอังกฤษได้คุ้นเคยกับขนบธรรมเนียมประเพณีอินเดียเป็นอย่างดี บ้างก็ได้แต่งงานกับพวกมอสเล็ม หรือฮินดู มีพวกมีการศึกษาได้พยายามศึกษาค้นคว้าวรรณคดีและโบราณคดีของอินเดีย มีการแปลวรรณคดีชั้นสูงของอินเดีย อาทิเช่น วรรณคดีเรื่องสกันดาลา ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษ อังกฤษพยายามทำให้พวกพื้นเมืองได้รับการศึกษาและความคิดแบบตะวันตกไว้ให้แพร่หลาย แต่กระนั้นพวกมิชชันนารีก็ได้เริ่มความเจริญหลายด้านในอินเดีย อาทิเช่น การพิมพ์หนังสือพิมพ์ การตั้งวิทยาลัย ฯลฯ ชาวอินเดียผู้เล็งเห็นความสำคัญที่จะปรับปรุงประเทศแบบตะวันตก คือ "รามโมहन รอย" ผู้ถือกำเนิดในสกุลพราหมณ์ รามโมहन รอย เป็นนักปรับปรุงสังคมที่เด่นคนหนึ่ง เป็นผู้เห็นความสำคัญของการปรับปรุงการศึกษาแบบตะวันตก เพื่อปรับปรุงประเทศอินเดียให้ทันสมัย สมัยลอร์ด เคอซอน มาเป็นผู้สำเร็จราชการเมื่อปี ค.ศ. 1899-1905 เป็นสมัยที่การปกครองของอังกฤษในอินเดียเจริญสุดขีด มีการปรับปรุงการเก็บภาษีที่ดิน จัดตั้งธนาคารตามชนบท ตั้งสหกรณ์เพื่อปรับปรุงสวัสดิภาพของชาวนา ตลอดจนเพื่อปรับปรุงหรือฟื้นฟูโบราณสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในอินเดีย เช่น สุสานที่ชมาฮัลวิหารที่ลัมบูซี ตลอดจนที่ตึกศิลาในแถบปัญจาบ การดำเนินงานครั้งนี้มี เซอร์จอห์นมาร์แชล เป็นหัวหน้า สิ่งที่ควรบันทึกไว้ก็คือ การชดเชบอารยธรรมโบราณแถบลุ่มแม่น้ำสินธุ

### การศึกษาของชาวจีนโบราณ

จีนในสมัยเริ่มแรกเต็มไปด้วยนิยายและตำนาน บางเรื่องก็เล่าถึงผู้สอนให้มนุษย์ใช้ไฟด้วยการนำไม้ 2 ท่อนมาเสียดสีกัน บางเรื่องเล่าถึงผู้สอนให้มนุษย์รู้จักตกปลา เลี้ยงสัตว์ และมีผู้สอนให้มนุษย์รู้จักการเกษตรและการแพทย์ นอกจากนั้นยังเล่าถึงพระเจ้าฮังตี้ผู้สร้างความเจริญหลายอย่างให้แก่ประเทศจีน เล่าถึงพระเจ้าเยา พระเจ้าซุน พระเจ้าฮู่ทำให้

เป็นต้น จากนิยายเหล่านี้ เราสามารถคาดคะเนได้ว่ามีความจริงอยู่มากน้อยเพียงใด แต่เมื่อมีการขุดค้น โบราณวัตถุขึ้นทำให้ทราบได้ว่าอารยธรรมของจีนเจริญรุ่งเรืองมาแล้วแต่โบราณ

### ความเจริญของจีนในสมัยราชวงศ์ต่าง ๆ

**สมัยราชวงศ์เซี่ย** ความเจริญที่ปรากฏในสมัยราชวงศ์เซี่ย คือ หลักฐานทางศาสนา ปรากฏว่าหัวหน้าทางศาสนาเป็นผู้มีหน้าที่ทำปฏิทิน ซึ่งถือเป็นสิ่งลึกลับทางศาสนา ผู้จัดทำต้องมีความรู้ทางด้านดาราศาสตร์อย่างมาก จะเห็นว่าแม้ระยะเวลาอีกพันปีต่อมา ซึ่งก็ยังชื่นชมสรรเสริญวิธีการสร้างปฏิทินแบบราชวงศ์เซี่ย ถึงกับแนะนำให้นักลับมาใช้อีก

**สมัยราชวงศ์ซัง** ลักษณะเด่นของสิ่งที่ค้นพบในสมัยราชวงศ์ซัง ณ เมืองอันหยาง คือ การเขียนหนังสือ ระบบการเขียนหนังสือสมัยแรก ๆ ตัวอักษรจีนในสมัยราชวงศ์ซังนั้น ระบบการเขียนหนังสือของจีน ได้เจริญก้าวหน้าไปไกล และอย่างฉลาดมาก ในสมัยราชวงศ์ซังมีตัวอักษรจีนแค่ ๑ ก็นับว่า 2,000 คำ ตัวหนังสือจีนในปัจจุบัน วิวัฒนาการมาจากตัวอักษรในสมัยราชวงศ์ซังนั่นเอง ประโยชน์อย่างมากมายจากระบบการศึกษาของจีนอีกประการหนึ่งคือระบบการเขียนหนังสือของจีน ได้ที่ถ่ายยู่ปลักรอคความแตกต่างในด้านสำเนียงเฉพาะท้องถิ่น ชาวจีนที่รู้หนังสือทุกคน สามารถที่จะอ่านหนังสือเล่มเดียวกันได้ และมีความรู้ลึกกว่าภาษาจีนแบบโบราณที่เขียนไว้มาเป็นภาษาชาวบ้านเอา

**สมัยราชวงศ์โจว** สมัยราชวงศ์โจวยุคแรก นับว่าเป็นยุคแห่งวรรณคดีโบราณที่สำคัญ ๆ และเป็นยุคแห่งปรัชญาเมธี ที่ได้จัดตั้งแบบแผนและขอบเขตสำหรับความคิดในยุคต่อ ๆ มา

ยุคปรัชญาเมธีและยุคตำราตันตี่ ในสมัยราชวงศ์โจวตอนกลางและตอนปลายนั้น นับว่าเป็นยุคที่สำคัญที่สุดในด้านความคิดของจีน ความเจริญรุ่งเรืองทางด้านภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และสถาปัตยกรรม ๆ อย่างรวดเร็วขึ้น ได้กระพือโหมความอยากรู้อยากเห็น และจินตนาการของมนุษย์ขึ้นมา บทบาทที่เด่นชัดของปรัชญาเมธีในสมัยราชวงศ์โจวเป็นทั้งการผลิต และการให้องค์ประกอบที่สำคัญในความโน้มเอียงทางด้านมนุษยศาสตร์ ในสมัยราชวงศ์โจวตอนปลาย ลักษณะที่สำคัญของหนังสือก็คือความวิริยะและดุดลยภาพ สำหรับชาวจีนแล้ว หนังสือตันตี่มิได้เป็นเพียงคำที่คลุมเครือที่ใช้หมายถึงวรรณคดีโบราณทั่ว ๆ ไปเลยแต่กว่าหมายถึงหนังสือพิเศษจริง ๆ ชุดหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับลัทธิขงจื้อที่เด่นอยู่ หนังสือตันตี่ทั้งทำเป็นหนังสือที่เก่าที่สุด และ

สำคัญที่สุดมีอายุมาตั้งแต่สมัยกลางพุทธศตวรรษที่ 5 เป็นต้นมานั้น ได้รวบรวมงานที่นับว่าเก่าที่สุด และควรแก่การยกย่องมากที่สุดเข้าไว้ด้วย

หนังสือต้นตี่งห้า หนังสือต้นตี่งเล่มหนึ่งในห้าเล่มนั้นชื่อ "ซื่อจิ่ง" หรือตำนานร้อยกรอง "ซู่จิ่ง" เป็นเล่มที่เรียงในอันดับถัดมาเป็นตำนานประวัติศาสตร์ "อี่จิ่ง" หรือตำนานผลิตเปลี่ยน (เป็นหนังสือที่รู้จักกันดีในนามว่า หนังสือเกี่ยวกับการทำนาย) "ซุ่นชิว" หรือตำนานฤดูใบไม้ผลิและฤดูใบไม้ร่วง หนังสือต้นตี่งห้าเล่มนี้ชื่อ "หลี่จี่" หรือตำนานประเพณี (เรียกหนังสือเกี่ยวกับพิธีร็องก็มีหนังสือเล่มนี้เป็งานรุ่นต่อมา)

**ลัทธิขงจื๊อ** ขงจื๊อได้ชื่อว่าเป็นครูและเป็นปรัชญาเมธีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออก ขงจื๊อนับว่าเป็นนักศีลธรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุดคนแรกของจีน เป็นผู้วางรากฐานประเพณีด้านจริยธรรมที่สำคัญ ลงในอารยธรรมที่เพ่งเล็งอยู่ที่คุณค่าทางด้านจริยธรรมเหนือสิ่งอื่นใด ขงจื๊อได้ตั้งตัวเป็นครูสอนประวัติศาสตร์ โคลง ฉันทน์ กาพย์ กลอน วิชาที่เกี่ยวกับการปกครอง นครี ทำให้เขามีลูกศิษย์มากมาย เขาใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ในการรวบรวมเอกสารในการสอนต่าง ๆ ของเขา เช่น ตำราประวัติศาสตร์ หนังสือเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี หนังสือเกี่ยวกับโคลงกลอน ตำราดนตรี และงานประพันธ์อื่น ๆ เป็นต้น

**ลัทธิเต๋า** ลัทธิเต๋ายในสมัยราชวงศ์โจวได้มาจากหนังสือสามเล่มที่ไม่ทราบว่าเป็นผู้แต่ง ในหนังสือสามเล่มนี้ เล่มที่นานับถือมากที่สุดชื่อ "เล้าจื่อ" หรือเต๋าเต๋อจิ่ง ใช้ถ้อยคำแบบห้วน ๆ และชวนงง ทำให้นักคิดชาวจีนรุ่นหลัง ๆ ตีความหมายไปต่าง ๆ กัน ตำราเล่มที่สองชื่อ "จวงจื่อ" หนังสือเล่มนี้ประกอบด้วยนิยายเปรียบเทียบ คำอุปมาอุปไมย และข้อความที่เป็นโคลงกลอนเป็นตอน ๆ ที่ไพเราะ งานชิ้นที่สามชื่อ "เลี้ยจื่อ" มีเนื้อหาและแบบการเขียนคล้ายกับจวงจื่อมาก ลัทธิเต๋าก็เกิดจากเล้าจื่อซึ่งเป็นนักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงมากคนหนึ่ง หลักความคิดส่วนใหญ่ของเล้าจื่อปรากฏอยู่ในหนังสือเต๋าเต๋อเซง ซึ่งได้นิยมแพร่หลายมากในบรรดานักแปลรุ่นสมัยใหม่ และปรัชญาในหนังสือนี้มีอิทธิพลแก่ความคิดและศิลปวิทยาของจีนเป็นส่วนใหญ่

**สมัยราชวงศ์จิ้น** พระเจ้าจิ้นซื่อองค์แรกเป็นกษัตริย์พระองค์แรกของราชวงศ์จิ้น พระองค์ทรงใช้พวกนักกฎหมายเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ไม่นิยมพวกเชื่อลัทธิขงจื๊อ พระองค์และที่ปรึกษาเห็นพ้องต้องกันว่า การที่ประเทศจีนจะรวมกันเป็นปึกแผ่นได้นั้น จำเป็นต้องให้หลัก

ปรัชญาทางสังคมและการเมืองแต่เพียงอย่างเดียว

**สมัยราชวงศ์ซัน** ในสมัยราชวงศ์ซัน ถือว่าปทานุกรม "เอ้อหย่า" ซึ่งเรียบเรียงขึ้นในศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสตกาล เป็นปทานุกรมฉบับแรกของจีน

ในปี พ.ศ. 419 (124 ก่อน ค.ศ.) มีการจัดตั้งสถาบันซึ่งคล้ายกับราชมหาวิทยาลัยโดยการแนะนำของต่งจู้ชู่ และกงซุนหุน ณ ที่นี้ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นข้าราชการ 5 คน เข้ารับการศึกษามากับบัณฑิต การจัดตั้งโรงเรียนหลวงเพื่อฝึกอบรมข้าราชการ ปี พ.ศ. 544 (ค.ศ. 1) ได้มีผู้เข้ารับราชการโดยผ่านการสอบ ในปี พ.ศ. 718 (ค.ศ. 175) รัฐบาลได้จัดให้นำเอาตำนานขงจื้อที่ได้รับความเห็นชอบว่าถูกต้องมาสลักไว้บนแผ่นหินแผ่นใหญ่ที่สร้างขึ้นที่เมืองหลวง ในขณะเดียวกัน ในปี พ.ศ. 535 (8 ปีก่อน ค.ศ.) ทายาทของขงจื้อได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้เก็บภาษีของรัฐ เพราะว่าพวกนี้ได้ปฏิบัติพิธีกรรมให้แก่บรรพบุรุษ และในปี พ.ศ. 470 (ค.ศ. 27) ทายาทของขงจื้อได้รับอภิสิทธิ์ในตำแหน่งขุนนาง ในปี พ.ศ. 601 (ค.ศ. 58) โรงเรียนหลวงทุกแห่งได้รับคำสั่งให้เริ่มพิธีบวงสรวงขงจื้อ

สิ่งประดิษฐ์ของชาวจีนที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาถึงปัจจุบันมีอยู่ 2 อย่าง คือ กระดาษ และเครื่องปั้นดินเผา สิ่งประดิษฐ์ทั้ง 2 อย่างได้มีกำเนิดมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซัน กระดาษที่ทำด้วยผ้าล่วน ๆ ถูกำเนิดมาตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 643 (ค.ศ. 100) ได้มีการค้นพบไบซุมไบราณวัตถุที่เป็นสถานที่หน้าด่าน ความรู้เกี่ยวกับการทำกระดาษของจีนได้เผยแพร่เข้าไปในยุโรป การประดิษฐ์กระดาษของจีนทำให้ จีนมีเอกสารที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นแหล่งที่มีการบันทึกและวิชาการได้รับการยกย่องอย่างสูง อารยธรรมสมัยใหม่ทั้งหลายของโลกจะเด่นชัดไม่ได้ ถ้าหากปราศจากสิ่งประดิษฐ์อันยิ่งใหญ่ของจีน

**สมัยราชวงศ์ถัง** พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่าพระเจ้าไทจง มีความสามารถในการปกครองบ้านเมืองเป็นอย่างมาก ทรงทำบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง ในสมัยนั้นมีการติดต่อกับชาวต่างชาติ คือ อินเดีย เปอร์เซีย และญี่ปุ่น

ความเจริญทางด้านวิชาการในสมัยราชวงศ์ถังก็มีอยู่มากมาย เช่น ด้านดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ด้านวิชาการแพทย์ซึ่งพระสงฆ์ในพุทธศาสนานำมาจากอินเดีย โดยปรับปรุงและรวบรวมเข้ากับวิธีการของลัทธิเต๋า ทำให้การแพทย์ของจีนในสมัยนั้นเจริญรุ่งเรืองขึ้น การทำกระดาษ การทำเครื่องถ้วยชามและศิลปะอื่น ๆ ก็ได้รับการปรับปรุง



ให้ดีขึ้น มีการนำประทัดและดินระเบิด ซึ่งใช้เฉพาะการจุดพลุไฟเท่านั้น วรรณคดีส่วนใหญ่ที่ ประพันธ์ขึ้นในสมัยราชวงศ์ถัง ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา บทกวีในสมัยราชวงศ์ถังมีกำหนด กฎเกณฑ์ มีความไพเราะสละสลวย จนตอนหลัง ได้เป็นแบบฉบับรวมอยู่ในการสอบไล่ของ ข้าราชการด้วย และผู้ที่สนใจในการศึกษาทุกคนนิยมศึกษากวีนิพนธ์สมัยราชวงศ์ถังนี้มาก กวีเอกที่มี ชื่อเด่น 2 ท่าน คือ "ลิโป" กับ "ตูฟู" ของลิโป และตูฟู กวีเอกทั้ง 2 ท่านนี้ ใช้ลักษณะวิธี การแต่งร้อยกรองต่างกัน แทบจะว่าตรงกันข้าม ลิโปเป็นผู้นับถือลัทธิเต๋า ส่วนตูฟูเป็นผู้นับถือ ลัทธิขงจื้อ

สิ่งประดิษฐ์คิดค้นอันมีคมหาศาลที่จีนได้ให้แก่ชาวโลกคือแท่นพิมพ์ เป็นสิ่งประดิษฐ์ เป็นผลสำเร็จในสมัยราชวงศ์ถัง ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 1 จีนเริ่มรู้จักใช้กระดาษแล้ว และมา ในคริสต์ศตวรรษที่ 5 รู้จักใช้ตราพิมพ์ เอกสารที่ทำจากโลหะบ้าง ดินบ้าง มีหลักฐาน ปรากฏว่าจีนประดิษฐ์แม่พิมพ์ภาพใช้มาแต่ ค.ศ. 600 การพิมพ์ดังกล่าวนับว่าใช้ได้ดีมาก สำหรับการพิมพ์ตัวหนังสือจีนซึ่งเป็นตัวโดด ๆ ภายหลังทั้งเกาหลีและญี่ปุ่นก็ได้รับเอาวิธีการพิมพ์ของจีน ออกไปใช้อย่างแพร่หลาย

**สมัยราชวงศ์ซ้อง** ในสมัยราชวงศ์ซ้อง ศิลปะเด่นที่สุดของตนก็คือการวาดภาพ ทั้งนี้เพราะศิลปะการวาดภาพในราชวงศ์ซ้องนั้นเจริญถึงที่สุด ศิลปินผู้มีชื่อเด่นในทางวาดภาพของ ราชวงศ์ซ้องผู้หนึ่งคือ "มิเฟ" นับเป็นนักวาดภาพธรรมชาติที่เด่นที่สุดในด้านการค้นคว้าทดลอง ทางด้านวิทยาศาสตร์ประยุกต์ วิชาความรู้ด้านเคมี ชีววิทยาและชีววิทยาก้าวหน้าไปอย่างมาก วิชาพืชคณิต ภูมิศาสตร์ การทำแผนที่ ได้รับการส่งเสริมอย่างกว้างขวางในด้านการแพทย์ ปรากฏว่ามีการใช้วัคซีนป้องกันโรคพิษในสมัยนั้น และในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 11 มีการใช้ เข็มทิศแม่เหล็กช่วยในการเดินเรือ การใช้ดินระเบิดในการทำสงครามแผ่กว้างมากขึ้นกว่า แต่ก่อน ชาวจีนรู้จักนำประทัดเอามาใช้ในสงคราม ทำเป็นจรวดสำหรับยิง หลักฐานทางประวัติ ศาสตร์ของจีนกล่าวถึงคู่มือการทหารครั้ง ค.ศ. 1044 ซึ่งอธิบายเกี่ยวกับวิธีการประดิษฐ์ ดินระเบิด และเชื่อว่าการทำลูกระเบิดมีใช้ตั้งแต่ ค.ศ. 1000 คือตั้งแต่เมื่อครั้งราชวงศ์ซ้องรบ กับอาณาจักรเสี้ยว

**สมัยราชวงศ์ม่ง โกล** อารยธรรมจีนที่พวกม่ง โกลได้รับไว้อาทิเช่น ในด้านวรรณคดี ศิลปะ การละคร ตลอดจนการประพันธ์ในด้านอื่น ๆ เช่น นิยายนั้น พวกม่ง โกลได้ปรับปรุงให้

แพร่หลายขึ้น โดยการใช้ภาษาเขียนแบบง่าย ๆ เป็นภาษาที่สามัญชนใช้กันทั่วไป ในสมัยมองโกล  
จีน ได้มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างจีนและประเทศตะวันตก เป็นไปอย่างหนาตา ในยุคนั้น  
หลักฐานอ้างว่าทางมองโกลและชาวเอเชียภาคกลางเป็นผู้นำดินปืนเข้าไปในยุโรป และการ  
ประดิษฐ์คิดค้นหลายประการอันเป็นความสำเร็จของชาวจีนนั้น เข้าไปสู่ยุโรปโดยผ่านทางพวก  
อาหรับอีกทอดหนึ่ง อาทิเช่น การทำกระดาษ แก่นพิมพ์ และการใช้เข็มทิศ ทางจีนก็ได้ซื้อสินค้า  
ใหม่ ๆ แปลก ๆ จากยุโรป การใช้ลูกคิดเริ่มปรากฏเป็นครั้งแรกในระยะนี้

**สมัยราชวงศ์เหม็ง** ราชวงศ์เหม็งครองจีนต่อจากราชวงศ์มองโกล ในระยะนี้  
ความเจริญของจีนเด่นไปในด้านศิลปกรรม กฎหมาย ศิลปวิทยา และการขยายอำนาจของจีน  
เป็นส่วนใหญ่ ในสมัยราชวงศ์เหม็งมีชาวเยอรมันชื่อ Adam Schall ในนำศาสนาคริสต์มา  
เผยแพร่ในเมืองจีน บาทหลวง Adam Schall นั้นชาวจีนรู้จักในนามถึงโจหวัง ได้มาถึงเมือง  
จีนประมาณ ค.ศ. 1620 มีความรู้ด้านคณิตศาสตร์และดาราศาสตร์เป็นอย่างดี ได้รับหน้าที่แก้ไข  
เปลี่ยนแปลงปฏิทิน ในสมัยราชวงศ์เหม็งนี้ ศิลปวิทยาเจริญมาก การแกะสลักทำได้ดีเยี่ยม การ  
เขียนภาพกึ่งตลามเป็นพิเศษ ในปลายราชวงศ์สินค้าอันแสดงถึงศิลปจีนที่งดงามก็มีแพร่หลายทั่ว  
ไปยุโรป และอเมริกาอันจะเป็นแบบฉบับให้ยุโรปได้นำไปดัดแปลง

**สมัยราชวงศ์เซ่งหรือแมนจู** ความสำเร็จในสมัยนี้ที่ควรบันทึกคือ ผลอันสืบเนื่อง  
มาจากนักปราชญ์จำนวนมากที่สืบเนื่องมาแต่สมัยราชวงศ์เหม็ง รวมกับนักปราชญ์ในสมัยราชวงศ์  
แมนจูเอง ได้คัดเลือกนักปราชญ์ จากบรรดานักปราชญ์เหล่านั้น เพื่อรวบรวมหนังสือประวัติศาสตร์  
ของราชวงศ์เหม็ง ตลอดจนงานวรรณกรรมเล่มสำคัญ หนังสือเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ จิตรกรรม และผล  
งานของซูสี นักปรัชญาเอกเป็นต้น นอกจากนี้ยังมีบทบาทานุกรมที่มีประโยชน์แก่ชนรุ่นหลังอีกมาก  
ค.ศ. 1736-1795 สมัยนี้เป็นสมัยที่งานประพันธ์ในด้านต่าง ๆ เจริญสูงสุด โดยเฉพาะใน 4  
ด้าน คือ วรรณคดี ประวัติศาสตร์ ปรัชญา และงานประพันธ์ทั่วไป หลังจากราชวงศ์แมนจูเสื่อม  
ลง ก็มีคนจีนชื่อ "ซุนยัตเซน" ได้ตั้งสมาคมลับของตนเองขึ้นในนามว่า "สมาคมกู้ชาติ"  
เพื่อช่วยเหลือความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น อาทิเช่น ปรับปรุงการศึกษา การเกษตร และ  
อุตสาหกรรม เป็นต้น ซุนยัตเซนซึ่งได้รับเลือกเป็นประธานาธิบดีชั่วคราวก็ลาออกจากตำแหน่ง  
และมอบอำนาจให้แก่ยกวนไฮ้ เป็นประธานาธิบดีแทน

## การศึกษาในทัศนะของชาวคริสต์เถียน

ศาสนาคริสต์ กำเนิดมาจากลัทธิศาสนาฮีบรู มีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติ มีผู้สอน ผู้ตั้ง และผู้ประกาศศาสนา คือ พระเยซูคริสต์

ภูมิลำเนาของพระเยซูอยู่ที่แคว้นกาลิเล (Galilee) เมืองนาซาเรธ พระมารดา ชื่อ มาเรีย ตอนเป็นเด็กพระเยซูได้เข้าโรงเรียนที่แคว้นกาลิเล ในโรงเรียนนั้นมีเด็กหลายชาติหลายภาษา มีชาวอียิปต์ ยิว อาหรับ และกรีก พระเยซูจึงมีความรู้หลายภาษา โดยเฉพาะภาษากรีก พระเยซูทรงดำเนินชีวิตส่วนใหญ่อยู่ที่กรุงนาซาเรธ บริเวณทะเลสาบกาลิเล ซึ่งอยู่ทางภาคเหนือของประเทศปาเลสไตน์ปัจจุบัน

พระเยซูสนใจศึกษาพระคัมภีร์เก่า (Old Testament) ได้อ่านและจดจำเป็นอย่างดี พระคัมภีร์เก่านี้เป็นภาคต้นของคัมภีร์ไบเบิล ส่วนภาคหลังเรียกว่า พระคัมภีร์ใหม่ (New Testament) ภาคต้นเป็นลัทธิศาสนาฮีบรู ซึ่งได้เขียนไว้ก่อนพระเยซูเกิด พระคัมภีร์ใหม่เป็นเรื่องราวในสมัยพระเยซูซึ่งสาวกได้เขียนขึ้นภายหลัง

พระเยซูอายุได้ 30 ปี ก็เริ่มสอนศาสนา สอนหลักธรรมในการดำเนินชีวิตจริง ๆ ทำให้คนยกย่องเลื่อมใสศาสนาคริสต์เป็นอย่างมาก ทรงดำเนินการสอนอยู่ 3 ปี ตั้งแต่ ค.ศ. 27-29 ในขณะที่สอนศาสนา พระองค์ใช้ชีวิตคลุกคลีอยู่กับประชาชน ช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก ช่วยรักษาโรคภัยไข้เจ็บ หลักธรรมที่สำคัญของพระเยซูคือ "จงปฏิบัติต่อผู้อื่น อย่างที่ต้องการให้เขาปฏิบัติต่อตน" เรียกว่า Golden Rule

หลักคำสอนที่สำคัญ ๆ ของพระเยซูในพระคัมภีร์ใหม่ ซึ่งรวบรวมโดยนักเขียนชาวคริสต์ทั้งหลาย ตอนสมัยต้นศตวรรษที่หนึ่งและที่สอง หลักคำสอนของพระองค์มีอยู่ 4 ตอนด้วยกัน เกือบทั้งหมดเป็นชีวประวัติส่วนพระองค์ของพระเยซู แม้ว่าพวกนักเขียนจะเน้นเหตุการณ์เกี่ยวกับชีวประวัติของพระเยซูไว้หลายตอน แต่นักเขียนเหล่านั้นได้เน้นหลักคำสอนของพระองค์ด้วยบทบาทผู้ติดตาม ๆ ของสาวกพระเยซู ตลอดจนจดหมายต่าง ๆ ที่บันทึกเหตุการณ์ทั้งหลายในประวัติศาสตร์ของชุมชนของพวกคริสเตียนในตอนต้น ๆ และมีบันทึกคำแนะนำสั่งสอนจากบรรดาสานุศิษย์ต่าง ๆ แก่คริสต์ศาสนิกชน ทั้งจักรวรรดิโรมันอีกด้วย สานุศิษย์ที่ให้การสนับสนุนพระองค์ส่วนใหญ่จะเป็นพวกสามัญชนแต่ก็มีพวกชนชั้นสูงที่สนับสนุนพระองค์บ้างเหมือนกัน